

Процюк Степан

П 84 Травам не можна помирати : роман. — К. : Наш Формат, 2023. — 208 с.

ISBN 978-617-8120-40-5 (паперове видання)

ISBN 978-617-8120-41-2 (електронне видання)

Київ 1970-х років. Перед нами постають долі «отруених» радянським режимом людей: тих, хто пристосовується, пише оди вождям, співпрацює з кагебістами і не хоче «жертвувати граминкою свого спокою та відром олів'є». Українська нація вкотре на межі існування — вона задихається від удушливої мовчанки. Поодиноким голосам, які пробиваються крізь ідеологічну темряву, пришивають зраду батьківщині й навіть «психоз на ґрунті української мови». Очима різних героїв роману бачимо різну Україну, протистояння режиму та різну боротьбу за власну ідентичність.

Методи й практики, до яких удався радянський режим, нищачи людську особистість, напрочуд різноманітні й жаскі. Але й на тлі всього цього проростає паросток кохання. Та чи зможе воно розквітнути?

УДК 821.161.2'06-311.6

Привид матері ще пам'ятає Київ початку шістдесятих. У повітрі, перевтомленому від осанн найживішому із живих, безперервно щось відмирало. Ще кілька десятиліть тому батьки нинішніх столічних мешканців гинули від голоду.

А тепер почалися сімдесяті.

Здавалось би, що у всуціль байдужому вічному місті можуть ходити лише привиди замордованих у тюрмах і присипаних цементом на дні глибоких невидимих людському оку ям. Під світлом червоних зір нема тих, які не увірували б у магію щасливого нині й прекрасного завтра.

Тільки у глухий нічний час, десь поміж третьою і четвертою ранку, подалі від офіційного Хрещатика, скрадаються матері, які віддавали дітям у тридцять третьому свою кров, щоб ті не померли. Нічні жіночі силуети підповзають до квартир своїх діток, надіючись побачити там живих і здорових, насмоктаних материнської крові лікарів, інженерів, усяку гнилувату інтелігенцію та інших працівників неозорих символічних ланів.

Материнські привиди із назавжди відхлинutoю від тіла кров'ю тими наркотичними ночами, коли на вулицях мало доблесних дружинників, переконуються, що їхні діти живі, хоча до смерті налякані та обережні навіть при найменшому звуку рідної мови. Тоді вони, їхні діти, відразу найжачуються і стають пильними. Перепрошую, бдительными.

Тоді їхні діти відчувають напади спершу дивної, відтак дедалі більш звичної ненависті й погорди навіть до шелесту деяких приголосних своєї мови, навіть до окремих слів, які варто б нещадно виполювати зі свого вжитку, щоб ніхто не здогадався, що я, мамо,

лише завдяки тому, що вихлебтав усю твою кров у тридцять третьо-
му, залишився жити.

Я, мамо, завжди переконаю себе, особливо тихими ночами, після
страшних снів, що ти померла, поступившись мені місцем, бо старо-
обрядництво й каганцювання, вечорниці та веретена повинні були
відійти в минуле разом із архаїчною мовою, яка символізувала все
сільське, мамо, все відстале й недорозвинуте, тобто українське. Та-
кий закон життя, наївна старушенціце...

Зрештою, ніхто ж не глумиться із твого трупа, матусю. Ти можеш
вільно бродити нічними київськими вулицями — і наші доб-
лесні органи, одержимі тоді нападами якогось химерного страху,
вдають, що не бачать тебе. Вони вдають, мамо (як я тебе ще люблю
і як я тебе вже ненавижду!..), що не знають, як ти зазираєш у вікна
квартир на різних поверхах. Вони навіть знають, що ти вмієш літа-
ти, мамо. І я це знаю, врятований тобою син.

Вони також відчувають щось подібне до мене. Вони знають, що ти,
літаючи над нічною столицею, запалюєш деякі нестійкі серця нос-
тальгією за архаїчним. І тимчасом як радянський народ, мамо-
мачухо, вірний закону старшобратства великого російського народу,
ті, яких спокушаєш, спершу починають протестувати: чому, до при-
кладу, поруч із «Тарас Шевченко» завжди стоїть першим «Олександр
Пушкін»?

Вони починають говорити про якусь міфічну русифікацію, наче
хтось забороняє їм калякати по-хахляцькому! Потім вони йдуть усе
далі, відрікаючись від радянського способу життя і обростаючи вов-
чими шкурами, такими, як у їхніх заокеанських відщепенців, що ма-
ють руки по лікті у крові радянських людей!

Що ж ти, мачухо-мамо, шепчеш до їхніх вух? Дехто з них стає го-
товим навіть до смерті. Вони починають паплюжити радянські сим-
воли, радянську людину, всіляко розхвалюючи імперіалістичні за-
двіркі за те, що там нібито є свобода для особистості.

Якої, запитується, ще треба свободи вам, бандерівські мерзотни-
ки? Ви не маєте даху над головою? Страждаєте від голоду, хоча лю-
бите верещати про український голодомор і сибірський холодомор?
Не бачите на голубих екранах усіх переваг нашого способу життя?

Вас треба ізолювати від суспільства, як скажених собак і соба-
чих, заражених трупною капіталістичною бацилою! Державні ра-
дянські органи безконечно добрі до вас! Я душив би вас своїми ру-
ками, бо ви нагадуєте мені щось таке безмежно болюче, моторошне,
про яке я нічого, ніде й ніколи не хочу знати!

А тебе, мачухо/мамо, я люблю, коли ти танцюєш наші прекрасні
танці, як-от плазунець, який свідчить про гнучкість і всерозуміння,
коли ти співаєш пісень великого братнього народу, коли ти спиш
і блаженно посміхаєшся! Тоді ти безпечна і зрозуміла. Але коли ти,
мачухо, починаєш літати над нічним Києвом, як гоголівська відь-
ма, я ненавижду тебе всім своїм радянським серцем! Я готовий тоді
не раз, а тричі, тридцять три рази відректися від тебе, назавжди за-
бути твоє ім'я!

Ясні київські зорі байдужно зоріли своїми вродливими парсуна-
ми як на материнське плазування, так і на материнський лет ніч-
ними вулицями міста...

Олександр Світлий, попри вроджену рівновагу духу, мав дар (іще
з юності) бачити коріння, звідки проростає малоросійство. Дихаль-
ні практики... розслаблення тіла... відстороненість від матеріаль-
ного — це він потроху знає. Було й інше — майже розвідницьке
вміння продиратися крізь інформаційну завісу. Але найперше — лю-
бов до мови й культури, що їх на очах нищив режим. У ліпшому разі
вони були висміюваними.

Олександр згадував, як чув у Москві від одного прихильника за-
борони злісний анекдот навіть на слово «Україна»:

— Госпаді, пачему ти дал рускім всьо: ум, історію, паєтав, учьо-
них, а нам, хахлам, нічево?

— Я вам всьо ето давал!

— Кагда же?

— Кагда ви билі рускімі.

І чомусь згадувалася ганьба нашої історії — всі ті кирпи-гнучко-
щиєнкови, вся та козацька старшина, ті гетьмани із захланною лю-
бов'ю до маєтностей і титулів, усі ті улєсливі та єлейні многогріш-
ні й самоїловичі, всі ці лизоблюди й лизодупи перед московитами

та їхніми царями. Не могли нажертися маєтків, почали імітувати козацтво. Бо що може бути огидніше, ніж січовик із вірнопідданою пикою, який підмітає своїми широченними шароварами боярські й царські хорони, мовлялечки, чево ізволице, барін прелюбезнейший?

А вдома доносили московитським служакам один на одного, розволочилися маєтками, розжиріли, запливли естрогеном замість тестостерону... А москаль нищив усіх: і вірнопідданих пияків, і тих, які пробували протестувати, і родичів тих та інших.

Москаль не шкодував нікого й нічого. Доборолись і понадоносились аж до руйнування Січі... Олександр подумав, що козацька старшина найперше винна в недоформуванні нації, у недооцінці власних сил і героїв.

Це чорний бич українства — відчувати всередині таку недовіру й невіру у власні сили, таку збочену залюбленість у чуже, аж до культу з колінопреклонінням!!! Тоді малорос розщеплюється в іншому, поглинається Чужим, запопадливо та елеїно дякує, більше не відчуваючи зневаги своєї великої Матері.

І не змогли переламати цього угодництва та вузькоголовості ні Петро Конашевич-Сагайдачний, ні Дорошенко, ні Мазепа, ні інші державники, яких постійно підкидала доля, щоб те українство не розчинилося в хаосі й дифузії світової історії, як цукор у гарячому чаї...

Майже завжди — не змогли, злякалися, не вистачило розуму, перехитрили самі себе.

І майже ніколи — наважилися, побороли власні лінощі та хутірське грошолобство, стали аскетами, будуючи державу й відкидаючи особисті відчуття.

І все ж Олександр був готовий жити з тим розумінням, вільним від будь-яких ілюзій, ніби наше малоросійство кудись щезне чи трансформується в любов.

Згадав Лесине: *Не поет, хто забуває про страшні народні рани.* Сіпнувся. Се ж ті самі козацькі старшини, лише перенесені на кілька століть уперед і запотребовані на короткий час нащадками комісарів! А ще ті премії, ті ресторани «Еней» із копійками за їдло й питво, ті тонни поетичної макулатури, за яку платять. І ті окремі збірки, за які ув'язнюють...

Ох, ці письменники, ці Бажанові сліпці... Ресторанні підспівувачі Червоного Панегіричного Хору, пасивні педерасти компартії. Олександр любив і ненавидів їх, розумів і зневажав водночас. Хочуть слави і грошей, як повії. Зрештою, слово «повія» можна застосувати й до чоловіків.

Так готові запродуватись, аби лиш купували, аби був попит! Не думають про душу, заласні тварюки, кельнери із собачими очима, повними вірнопідданства!.. Скотинюки трикляті, невже ніколи не згадують про Підмогильного й Зерова, Плужника й Курбаса!? Може, не привчені думати, може, червона зірка все виколола своїми п'ятьма гострокутниками, залишивши тільки порожнечу, де гуляє страх?

Як усе на очах дрібніє там, де раніше ступала лапа гігантів, де бродили літературні шаблезубі тигри! Тепер, на тій вулиці Орджонікідзе, купецькі інтриги та підлабузницький срач перед сильними, боротьба за невеликі гонорари, за місце для видання своїх недолугих книжечок, макулатури для плебсу!

Ця спілчанська рать із її диханням Ленінім і тихим, на печі, захватом перед Шевченком, ці прибиті роздвоєнським психозом Бажанові сліпці... Бо вони — нещасні каліки:

ці вражені гедонізмом музики,
ці істероїдні переростки, яким так не поталанило із часом,
ці онаністи свого таланту,
ці дрібні гендлярі своїм, іноді великим, хистом,
ці галерники й розпинали найдорожчого, що у них є,
ці моторошні самокастрати,
ці ненажери з безрозмірними шлунками,
наливайки і випивайли з бичачими сечовиками,
ці лицарі з витонченими шестикрилими душами...

Ці літературні хлібороби, орачі в різних жанрах, товсті жєнці пафосних саг та епосів про найкращу у світі владу Рад, усіх тих правд і кривд, артемів гармашів та прапорonosців нової доби... Вони залишили у своїх нетлінках українську мову, але витягнули з неї душу.

Ці юродиві драматурги, що оспівували в 1933-му мільйони сонячних днів... Ці поети, що шаманили й шамкали лєнініаною, шваркотили бровастим генсеком і чесними комуністами, які давно були вистріляні чи якими угноєно соловецьку землю...

Вони перепродували купцям-пропагандистам свої витвори, особливо ті, що мали відбиток літературного таланту, який насправді є імморальним, поза добром і злом. А купці — шпарко і рвійно! — труїли тими агітками школярські голови, засовуючи той наркотик усією п'ятірнею до мозку.

І так бродить на полицях бібліотек і в шкільних хрестоматіях, від сторінки до сторінки, муміфікований трупик української мови, упряжений у лубкового плуга, гнаний придуркуватим від переляку погоничем та підпертий сентиментальним хлопчиком Помагаєм. А може, то бич Божий очищує і мордує наш народ із його набухлими від непосильної праці венами та чистенькими від алкоголю артеріями?

Може, той трупик — іще не труп? І, як чаша святого Грааля, він і далі захищає від остаточного виродження наше символічне серце, що ось-ось покотиться під улюлюкання й регіт до пролетарських ніг у залізних чоботях:

— Чавк! Чвирк! Чвак!

Як вони чекають цього чавкання, цих судом, цього передсмертного стогону нашого серця...

Не діждуться.

Олександр попростував до Золотих воріт. Вони додавали йому в ті хвилини зневіри терпіння, яке виходило за межі людських можливостей. Може, це були не Золоті ворота, а велика Мати, яка вибрала Олександера й супроводжувала на шляху, піднімаючи там, де вже було несила встати й піти далі...

2

Максим Томиленко вже кілька літ відчував, що не завжди хоче жити. Він не хоче жити так, як пропонує державна машина. На кожному кроці висять ідоли на портретах, яким треба поклонятися.

Із міст і сіл роблять величезну червону церкву. А звичайні церкви закривають.

Максим не пам'ятає свого батька. Він загинув під час війни, яку всі чомусь називають Великою Вітчизняною. Але чим вона велика? Загинув Максимів батько, старі чоловіки он кажуть, що Сталін (його так само називали та й зараз багато хто називає «великий»); якщо всі навколо «великі» керманічі, починаючи від першого секретаря обкому, то чому їхня сім'я часто не має що їсти, хоч батько загинув, захищаючи Батьківщину?) доробу до великої (знову це слово, колочки б його покололи!) перемоги вимостив трупами простих солдатів.

Був якось поділився сумнівами з учителем історії, так той заметушився, очі забігали перелякано, мовби Максим збирався його душили:

— Ти остав, хлопче, таке балакать, панімаєш? А то загребуть! Перестань ото колотить воду, панімаш, у ступі... Да хто ти такий, щоб оце, панімаш?.. Брось оце такі бесіди! Давай пакаместь договорімося: я нічево не слихав, панімаш, ти нічево не казав. А то начувайся! — ще пригрозив.

Максим згадав: у їхній Джмелівці ходили чутки, що в тридцять третьому році вчителева мати збожеволіла і з'їла молодшу дочку, а сина залишила... Це ж Київщина, тут був голод, кажуть старші люди — і так перелякано оглядаються, мовби це вони його принесли, той голод. І ще тим старшим тоді переважно трусяться руки, ніби згадки про голод викликають таку суцільну рукотрусильню...

Що з тим переляканим учителем трапилося, ніхто достеменно не знав. Він був десь зник із села на кілька літ. А недавно появився, почав оце вчить історії. Дарма Максим йому це казав, бо вчитель вживав слово «великий» до радянської влади по двадцять разів за сорок п'ять хвилин уроку... Не треба було йому нічого говорити — однак не зрозуміє.

Але вже пізно. Нічого, людина не вовк. Та й учитель, певно, не вовк.

Мама залишилися з ним. У селі трохи з нього сміялися, бо, коли була найменша можливість, Максим любив дивитися на небо, прочитувати вигадливі візерунки руху хмар, які постійно мінялися.